

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11206652>

ЁШЛАРДА КРЕАТИВ ҚОБИЛИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ (АХМАД ДОНИШ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИ МИСОЛИДА)

Милтиқбоев Бобур Зокирович

Сирдарё вилояти Гулистон туманидаги 14-умумтаълим мактаби
тарих фани ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада XIX асрда яшаб ижод этган машҳур аллома Аҳмад Донишининг фалсафий мероси акс этган. Унинг жамият ҳаётига креатив ёндашув масалалари кўп соҳалар билан жиддий шуғулланганлиги асосида ёритиб берилганлиги диққатга сазовор.

Таянч иборалар: креатив ёндашув, фанлараро боғлиқлик, инсон, табиат, жамият ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, жамият ҳаётига диний-ахлоқий жиҳатдан ёндашув ва бошқалар.

Аннотация: В данной статье отражено философское наследие известного ученого Ахмеда Дониша, жившего и творившего в XIX веке. Примечательно, что вопросы его творческого подхода к жизни общества освещаются на основе его серьезной вовлеченности во многие сферы.

Ключевые слова: творческий подход, междисциплинарность, взаимосвязь человека, природы, общества, религиозно-этический подход к общественной жизни и др.

Abstract: This article reflects the philosophical legacy of the famous scholar Ahmed Donish, who lived and worked in the 19th century. It is noteworthy that the issues of his creative approach to the life of society are covered based on his serious involvement in many areas.

Key words: creative approach, interdisciplinarity, interrelationship between man, nature, society, religious-ethical approach to community life, etc.

Бугунги кунда ёшларни ижодий-креатив қобилиятга ўргатиш, бунинг учун турли усул ва воситалардан фойдаланиш жадал амалга ошириб келинмоқда. Бу жараёнда аждодлар мероси, улар томонидан яратилган илмий-фалсафий ғояларнинг аҳамияти ва ўрни ҳам эътибордан четда қолмаётганлиги диққатга сазовор.

Бу ўринда XIX асрда яшаб ижод этган Аҳмад Донишнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари ва улардан фойдаланиш жуда муҳим. Негаки, Аҳмад Маҳдум ибн Носир (1827 — 1897 йй) — Марказий Осиёнинг йирик адиби, XIX-асрнинг буюк мутафаккири, шоир, мусаввир, машҳур хаттот, меъмор ва атоқли олим. Туркистон маърифати асосчиларидан бири. Марказий Осиёдаги бутун маориф ҳаракатининг етакчиларидан. Боши катта бўлгани ва кўпгина соҳаларда билимли бўлганлиги сабабли ҳам замондошлари уни Аҳмади Калла деб аташган. Ўз навбатида Аҳмад Дониш ҳар бир воқеликка ижодий-креатив ёндашув асосида мулоҳаза билдирганлиги сабабли ҳам унинг ижтимоий-фалсафий қарашлари ўз даврида ҳам бугунги кунда ҳам ўрганилишга арзийди.

Хусусан, Садриддин Айний ва замондошларининг кўпгина асарларида у юқори мартабали руҳонийнинг ўғли номи билан тилга олинади. Бу эпитет давлат аппаратида маъмурий ишлар билан шуғулланувчи олимлар номига шахснинг билимини эътироф этиш ифодаси сифатида ҳам қўшилган.

Тожиқ маърифатпарварларининг фалсафий ва ижтимоий-сиёсий қарашларини ўрганишга А.М.Богоутдинов {1, 264-308 с.} ўзининг айрим асарларида маърифатпарварлар ҳаёти ва фаолиятини таҳлил қилиб, XIX-асрнинг иккинчи ярми — XX аср бошларидаги Ўрта Осиё халқининг энг буюк мутафаккири ва атоқли маърифатчиси Аҳмад Дониш ҳақида ижобий фикрларни ёзади. З.Ш.Раджабов {2, 1976 г.} нинг илмий ижодий ишлари ҳам Аҳмад Дониш серқирра ижодини ўрганишда муҳим рол ўйнайди.

Аҳмад Дониш Носир исмли камбағал, саводсиз кишининг оиласида туғилган. У бошланғич таълимни уйда, маҳаллий қизларни ўқиш ва ёзишни ўргатиш учун хусусий мактаб ташкил этган онасидан олган. Кейинроқ отаси ўғли Қуръон ўқувчиси бўлсин деб уни китобхонлар мактабига берди. Бироқ, йигитга бундай машғулот ёқмади ва тез орада у ўз хоҳиши билан ушбу таълим муассасасини тарк этди. Кейин отаси ўғли ўз даврига хос бўлган машҳур илмларини ўрганиши, келажакда оиласини боқиш учун қандайдир мансаб ёки мартаба олиши учун Аҳмадни мадрасага жойлаштиради. Бу ерда эса илм-фан ва билимлар дастури Аҳмад ибн Носирнинг изланувчан ижодий тафаккури даражасига мос келмасди. Мадрасадаги таълим дастури доирасида чекланиб қолмай, Шарқнинг буюк алломалари китоблари асосида табиий фанлар, математика, астрология, астрономия, табиатшунослик, фалсафа, тарих ва адабиёт билан мустақил шуғуллана бошлади. Аҳмад Дониш болалигидан ҳусни хати яхши бўлиб, расм чизишга уста эди. Мадрасада ўқиган йилларида бу қобилиятларини ривожлантириб, у нафақат илмий билимлари билан ном чиқарди, балки истеъдодли хаттот ва мусаввир сифатида ҳам машҳур бўлди.

Мадрасада ўқишнинг йилларида хаттотлик ва наққошлик санъати алломанинг рўзгор тебратишида муҳим роль ўйнади. Мадрасани тугатгач, устозлардан бирининг тавсияси билан амир саройига меъмор ва чизмачи бўлиб ишга юборилади. Кейинчалик Аҳмад Донишнинг ўзи таъкидлаганидек, амирлик ҳукмдорлари ва юқори мартабали амалдорларда бундай имкониятлар етарли даражада бўлмаган. Бунинг учун штатда махсус меъморларни ушлаб туриш керак эди. Шу сабабли, Дания у ерда асосан китоблар ва рисоалар ёзишмалари билан шуғулланган, расмий иш юритган. Бу йилларда у энг аввало амир давраларида катта аҳамият берилган мунажжимлик билан шуғулланган.

Натижада 1857-йилда амир Носрулло Петербургга вакиллик делегациясини юбориб, унинг буйруғи билан Аҳмад Дониш котиб сифатида делегацияга киритилади. Бундан ташқари, амир Насрулло Аҳмад Дониш зиммасига Россиядаги ижтимоий-сиёсий вазиятни имкон қадар чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш ва ўз кузатишлари натижаларини амирга шахсан маълум қилиши ҳақида топшириқ беради. Россияга саёҳат ва ўша даврда жаҳон маданияти ва иқтисодиётининг машҳур марказларидан бири бўлган Санкт-Петербург билан танишиш Донишнинг билим доирасини янада кенгайтди. Унинг дунёқарашига жиддий таъсир кўрсатди. Аҳмад Дониш илм-фан ривожланган жамиятнинг таълим ва маданияти қай даражага кўтарилишини ўз кўзи билан кўрди. XIX асрнинг иккинчи ярмида Бухорода ҳукмрон бўлган феодал ҳаёт ва ўрта асрлар муҳити мутафаккир наздида жаҳолат ва қоронғулик сифатида намоён бўлди.

Аҳмад Дониш ижоди ўз даврининг кўп соҳаларини қамраб олиб, педагог сифатида замонавий фанларнинг ва соҳаларнинг бир-бирига боғлиқлик ва ўзаро алоқадорлик жиҳатларини ҳам таҳлил этган. Буни биз алломанинг жамият ижтимоий ҳаётида муҳим ўрин эгаллаган маънавият, маърифат, ахлоқ ва дин масалалари каби инсон табиат ва жамият ўртасидаги долзарб масалаларнинг ижтимоий ҳуқуқий асослари ва уларнинг ечимларини кўрсатиб берганлигида англашимиз мумкин [2,1976 г.].

Унинг бошқаларга нисбатан ҳар жабҳага ўзига хос ёндашуви амирни ҳам диққатини тортади. Ижтимоий ҳаётга кўп ёқлама ёндашув Аҳмад Дониш фалсафий мероси асосида ёшлар онгида креатив ёндашув шаклланишига хизмат қилади. Шу билан бир қаторда, юртимизда маърифатпарварлик доирасида шаклланган умуминсоний кадрлар, инсоний одоб-ахлоқ мезонлари, инсонпарварлик ва тинчликпарварлик ғояларидан ёш авлодни ватанга муҳаббат, буюк аждодларга эҳтиром руҳида тарбиялашда, бузғунчи ақидапараст ва диний-экстремистик ғояларга қарши туришда самарали фойдаланишда долзарб аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Богоутдинов А.М. Избранные произведения. - Душанбе: Дониш, 1980; Ҷо же. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа// Вопр. философии. --• 1961. - № 3. •— 126-132 с; Ҷо же. Очерки по истории таджикской философии: - Душанбе, 1, 1961. - 264-308 с.
2. Раджабов З.Ш. Выдающийся просветитель таджикского народа Ахмад Дониш. - Сталинабад, 1961; Ҷо же. Из истории общественно-политической ‘ мысли таджикского народа во второй половине XIX и начале XX в. - Сталинабад, 1957; Ҷо же. О «Политическом трактате» Ахмада Дониша. - Душанбе, 1976.